

AZ IRODALMI NYILVÁNOSSÁG ÉS A KRITIKA SZEREPE

Günter Grass regénye kapcsán

A németországi Göttingenben működő Steidl Kiadó 1996 májusában egy zsebkönyvnyi méretű, de vaskos (öt oldal híján ötszáz oldalas) kötetet adott ki, amely sok szempontból egyedülálló és bizonyos tanulságokat tartalmaz, amelyek még tájainkon is érvényesek. Épp ezért érdemes részletesen foglalkozni vele, bár az első pillantásra merőben belnémet témájú: egy 1995. augusztus 28-án megjelent regény németországi recepciójával foglalkozik. Tudniillik azon a napon vehette kézbe az átlagolvasó Günter Grass legújabb és eddig legterjedelmesebb regényét, amelynek német címe *Ein weites Feld*, magyarra talán leghitelesebben úgy fordítható, hogy *Hosszú történet*. Ezzel az egyébként Theodor Fontanétól „kölcsonvett” kifejezéssel az író arra célzott, hogy regényében egy terjedelmes és bonyolult történetet mond el: hazája történelmének egy ellentmondásokban gazdag szakaszát. A dolgok pikantériája az, hogy Günter Grass említett regénye szintén a Steidl Kiadónál jelent meg, tehát a recepcióról szóló könyv olvasásakor ott lappang a háttérben a jogos feltételezés, miszerint az valójában nem kezeli a témát megfelelő tárgyilagossággal, és leplezetlenül az olvasó manipulálása a célja. Azonnal ki kell emelni, hogy erről szó sincs, bár a vélemények éles ütköztetése után mintha Günter Grass regénye kerülne ki győztesen. Nos, ha manipulálásról van szó, akkor azt a könyv szerkesztői igen ügyesen művelték. De minket nem ez érdekel, hanem a bevezető sorokban említett tanulság. Írásunk célja végeredményben épp az, hogy tanuljunk a *Der Fall Fonty* („Ein weites Feld” von Günter Grass im Spiegel der Kritik) A Fonty-estet („Hosszú történet” Günter Grasstól a kritika tükrében) című könyvből. Mert a „nagy” irodalom jellemzői vonatkoztathatók a mi „kis” irodalmunkra is.

Kezdjük mindenekelőtt a tényekkel. A könyv kiadója Oskar Negt, szerkesztője pedig Daniela Hermes. Oskar Negt 1934-ben született, filozófiát és szociológiát tanult. Néhány szociológiai témájú kötete jelent meg eddig. A legutóbbit, minő véletlen egybeesés!, mondhatná a rosszmájú érdeklődő, épp a Steidl Kiadó jelentette meg 1995-ben, címe: Hatvannyolc – politikai értelmiségiek és a hatalom. A Grass-recepcióról szóló könyv tizenegy egységre bontható, és ezek közül az elsőnek a szerzője Oskar Negt. E tanulmány tárgya az irodalmi nyilvánosságnak és ezen belül a kritika szerepének a vizsgálata. Ez a tanulmány, amely igen tárgyilagos, adja meg az egész könyvnek az alaphangját. Feltétlenül érdemes kiemelni Oskar Negt előszavának legizgalmasabb megállapításait. A szerző leszögezi, hogy az utóbbi évtizedek folyamán egyetlen szépirodalmi alkotás sem váltott ki olyan visszhangot, mint Günter Grass regénye. Már az első pillanattól kezdve a vélemények polarizálódtak, kialakult a barát-ellenség frontvonal, és megindult az irodalmi háború. A regény Oskar Negt szerint olyan témát érint, ami kellemetlen a „győztes” köröknek a volt Nyugat-Németországban. Mert Günter Grass nem kerüli a realitást, nem menekül az ábrándok és vágyak birodalmába. A sikeres író sikeres politikus is akar lenni e regényében. Ezt pedig, állítja a tanulmány szerzője, a nyilvánosság nem tűri el: az író legyen író és ne politizáljon. Egyébként így volt ez Heinrich Böll esetében is a hetvenes években. Ne igyekezzék az író a nemzet lelkiismeretének lenni. Oskar Negt megállapítja, hogy a német kritika nem az esztétikai értékeket kereste a könyvben, hanem politikailag elítélte. A Fonty-regény „felvilágosító” mű, de funkcióját nem végezheti, mert a regény és az olvasó közé betolakodott a kritika, méghozzá a politikai hatalom oldalán. A kritika igyekszik az irodalmi közvéleményt „helyes” irányba terelni, sőt: egyenesen helyettesíteni akarta a regényt. Oskar Negt ezzel utal a kritikusok óriási szerepére a mai német irodalomban, illetve az irodalmi közvélemény kialakításában. Mit rónak fel a kritikusok Günter Grassnak? Általában három fogyatékoságot: a könyv nem elbeszél, az író nem viszonyul hitelesen a német valósághoz, és hiányzik belőle a patriotizmus szikrája. Oskar Negt szerint épp a CDU-párt politikusai adták meg az alaphangot, és ezt a kritika „szakszerűen” variálta. Günter Grass leplezetlenül a német egyesülés vesztesei mellett foglalt állást, és ez egyesek szemében valóságos bűn. Végül is a kritika fordított hatást váltott ki: fokozta a könyv kelendőségét. Elismeri, hogy Günter Grass regényének olvasása nem könnyű, intellektuális erőfeszítés szükséges, de ebben kevés kritikus segít igazán az olvasónak. A fentiek képezik Oskar Negt vizsgálódásainak és következtetéseinek lényegét. Egyértelműen Günter Grass mellett áll ki, s ezt nem rejti véka alá. Nos, de akkor hol vannak az írásunk bevezetőjében ígért tények?

Azokat a könyv derékhadát kitevő maradék fejezetek teszik ki. Így például a második fejezet csak a dpa hírügynökségi jelentésekről ad ízelítőt. Ezek a jelentések a végsőkig tárgyilagosak és precízek. Idézzük például az elsőt: 1994. szeptember 27-én 10,55-kor a dpa jelenti: Günter Grass írja új Németország-regényét. Ezt maga a szerző közli egy rádióinterjúban. A mű megjelenését 1995 őszére tervezi. Első feljegyzései új regényével kapcsolatban még a berlini fal ledöntése előtti időszakból származnak. Ezt az első nyúlfarknyi bejelentést aztán jó néhány követi. Ezeket olvasva tömören és ténymegállapító módon, mintha rövid dokumentumfilmet néznénk, leperreg előttünk a már említett irodalmi háború. Véleményem szerint ez a fejezet alapjában véve magában foglalja az egész Fonty- eset leglényegesebb mozzanatait, de ugyanakkor épp tárgyilagossága miatt csak sejteti a háború szenvedélyes, indulatos és kiélezett intenzitását. Erről már a következő, rendkívül terjedelmes, a könyv közepontját képező fejezet szól: a recenziók. Harmincegy könyvismertetőn keresztül immár közvetlenül szólalnak meg a hadviselők. A választék valójában imponáló: a Badische Zeitungtól kezdve a svájci Zeitschrifttel bezárólag nyújt válogatást a szerkesztő. Egyes „érdekelt” lapok többször jutnak szóhoz: a Der Spiegel öt, a Frankfurter Allgemeine Zeitung tizenegy, a Süddeutsche Zeitung pedig tizenhárom alkalommal! Mindez azt igazolja, hogy a könyv fogadtatása rendkívül széles és erőteljes volt, még a bulvársajtó is foglalkozott vele. Ez pedig egy regény esetében igencsak ritkán fordul elő. A vita a könyvről még jobban fokozódik. Ezt a könyv negyedik fejezetében közölt, a médiákban megjelent nyilatkozatok bizonyítják. Valóságos adok-kapok alapon lezajló verbális verekedésnek lehetünk tanúi. A német mértéktartásnak nyoma sincs, akárcsak annak, hogy végeredményben értelmiségiek a párviadal résztvevői. Hihetetlenül súlyos minősítések kerülnek az újságok címlapjára, az egyik kritikus egy világlap címlapján egyszerűen kettészakítja Günter Grass könyvét, többéves barátságok és kapcsolatok szakadnak meg, vannak, akik az egész „felhajtást” jól szervezett akciónak tartják, amelynek végső célja az eladott példányszám növelése. Őszintén szólva ezt a fejezetet megdöbbenéssel és csodálkozással olvashatjuk. Megdöbbenő, hogy milyen nyíltsággal fejezik ki magukat az emberek (nincs mitől tartaniuk, egyértelműen érezhető ez minden megnyilatkozás esetében), csodálatos pedig az, hogy mindez egy regény váltotta ki. Szinte hihetetlen, hogy századunk végén, amikor a nyomtatott kultúrát immár ki tudja hanyadszor újra temetik, egy könyv ilyen földindulást válthatott ki. Tájakon, valljuk be őszintén, ez elképzelhetetlen jelenség.

Az ötödik fejezet felolvasásokról tartalmaz tudósításokat. Tudniillik egy könyv népszerűsítésének ezt a formáját igen magas szinten művelik Németországban. Günter Grass, akit sokan kiváló felolvasónak tartanak, néhány felolvasást tartott már a megjelenése előtt is, de aztán 1995 őszén nem

kevesebb, mint huszonöt német városba látogatott el azzal a céllal, hogy részleteket olvasson fel az akkor már a kritikusok keresztüzébe került regényéből. A hatodik fejezet nyilatkozatokat közöl, amelyeket elsősorban Günter Grass vagy mások adtak művével kapcsolatban. Összesen tizenegy interjút olvashatunk teljes terjedelmükben. Neves német újságok kértek interjút tőle, kiadójától, Gerhard Steideltől, Walter Jenstől, Martin Walsertől, John Irving amerikai írótól. Ki kell hangsúlyozni, hogy sokszor Günter Grass nyilatkozatai nemcsak erre a könyvére összpontosultak, hanem szóltak általában írói pályafutásáról, műveinek keletkezéséről, alkotói módszereiről, politikai elveiről, azaz: ezek a vallomások nagyban elősegítenek írásművészetének, emberi magatartásának a megértéséhez. Az ezt követő fejezet különböző újságokban közölt olvasói levelekből nyújt válogatást azzal, hogy itt a könyv mellett kiálló levelek számszerűen dominálnak. A nyolcadik fejezet olyan leveleket tartalmaz, amelyeket ismert írók vagy értelmiségiek küldtek Günter Grassnak az irodalmi háború alkalmából. Egyesekre az író válaszolt is, és ezek a levelek szintén megtalálhatók. Walter Hinck, Christa Wolf, Sten Nadolny, Christoph Heinz, Walter Muschg és Peter Ludwig, a német nyelvterületen ismert alkotók elismeréssel adóznak az írónak, és támogatásukról biztosítják.

A maradék három fejezet közül feltétlenül ki kell emelni a szerkesztő Daniela Harmes munkáját. Beismeri, hogy a könyv szerkesztésekor az anyagbőség valósággal maga alá temette, és a szelektálás rendkívül nehéz volt számára. Hiszen a kiadóban több mint tízezer dokumentumot gyűjtöttek össze a könyvvel kapcsolatban, például Günter Grassnak több mint száz levelet írtak, a közvéleményt a könyv heteken át napról napra foglalkoztatta. Ezer újságcikk került a szűkebb választásba. Külön „csemege” a kritikák osztályozása számok segítségével a bírálat milyenségétől függően, ezt statisztikailag is feldolgozták. Minderről négy táblázatot is közöl a könyv. A táblázatok szerint 1995. december végéig harmincnégy pozitív és ötvennégy negatív recenzió jelent meg a könyvről. Tehát a tények itt valójában uralkodnak! Helyszűke miatt a külföldi recepció feldolgozásáról lemondtak. Az utolsó két fejezet a szerzők nevének, illetve a forrásoknak a jegyzéke. Már csupán a fentiekben ismertetettek alapján rendkívülinek minősíthetjük a *Fonty-estet* című kiadványt. De még rendkívülíbbnek találjuk, ha épp a könyvben közölteket felhasználva görcső alá vesszük az irodalmi háború tartalmi jellegét. Miért, miről és hogyan vitáztak az emberek Günter Grass vaskos könyve olvasása után?

Különböző okokból alakult ki vita a regénnyel kapcsolatban, de indítékul nagyjából három szolgál: a regény esztétikai értéke, a regény politikai üzenete és személyes okok. Az első indíték a legtermészetesebb, hiszen művészi alkotásról lévén szó, annak esztétikai kiértékelése a kritika első számú és talán egyetlen feladata. Nos, a kritikusok többsége Günter Grass ezen regényét

sikertelen vállalkozásnak minősítette. Pedig nem így indultak a dolgok! Még 1995 áprilisában, amikor a szerző a frankfurti zsidó közösségben felolvasást tartott, a siker úgymond elkerülhetetlennek tűnt. Ez a felolvasás az év legrangosabb irodalmi eseménye volt. A jegyek már néhány nappal a felolvasás előtt elfogytak, és a hétszázötven jelenlevő több percen át tartó tapssal jutalmazta az író felolvasása végén.

Jelen volt a kritikusok közül az a Marcel Reich-Ranicki, aki valaha Heinrich Böllt nem tartotta jelentős írónak, és korábban Günter Grass is csak a német nyelv nagy mesterének és rendkívüli tehetségnek minősítette. Marcel Reich-Ranicki zavartan törölgette izzadt homlokát, és röviden dicséretben részesítette az író. Aztán, mint derült égből villámcsapás, megjelent írása a *Der Spiegel*-ben, amikor is a címlapon a kritikus látható, amint széttépi a könyvet. De ettől a képtől még lesújtóbb a szöveg: Marcel Reich-Ranicki szerint a könyv „unalmas és értéktelen”. Ez a bírálat mintegy karmesteri beintés volt, amelyet követően a többi kritikus java része is negatívan írt a könyvről. Megindult az író „nyilvános kivégzése”. Legtöbbször azt vetették Günter Grass szemébe, legalábbis esztétikai szempontból, hogy regénye „túlfeccsegett”, csak a Fontane-beavatottak számára élvezhető, nem is regény, hanem pamflet (Michael Tournier ismert francia író szerint egyszerre mindkettő), túlszerkesztett, megértése és olvasása enciklopédiai ismereteket igényel, „holtan született szörny”, állítja egy ítéző, „csinált mű”, amely túlterheli az olvasó figyelmét, a már említett *Bild* szerint a könyvnek nincs cselekménye, nincs lelke, üres fecsegés, más szerint Günter Grass előítéleteinek parádéja, tézis-regény, unalmas, néha giccses, és a szerző, ha nem is bitófát, de egy kijózanító hideg zuhanyt érdemel. Kevés az elismerő bírálat, csak a *Stuttgarter Zeitung* találja „nagy könyvnek”, egy másik kritikus pedig nem tartja annak, csak okos, mélyen emberi alkotásnak. Olvasva e bírálatokat, arra a megállapításra juthatunk, hogy szinte egyik sem vállalkozott a mű esztétikai értékeinek alaposabb vizsgálatára. Szinte mindenki rövid és sommás, feltűnő és hatásos megállapítás kinyilatkozására szorítkozott. Már ebből is kiderül, hogy ezt az irodalomháborút nem a könyv, hanem a kritika váltotta ki. Méghozzá talán azáltal, hogy politikai ügyet szerkesztett belőle.

Mert a *Hosszú történet* a német egyesülés regénye. Ennek az egyesülésnek voltak és vannak még ma is keserű vesztesei, és Günter Grass ezek padjára ül, nem a győztesek padjára. Ezt már régebben leplezetlenül kimondta, most pedig regényén keresztül is megfogalmazta. A kritika épp ezért tulajdonképpen a politikai leszámolás eszközévé vált. Holott Günter Grass csak azt akarta kifejezni, hogy ahogyan jómaga mondta egy interjújában még könyve megjelenése előtt: „Nem hiszek a történelem értelmében, a történelem számomra egy abszurd folyamat.” A kritika elítélte azt, hogy az író könyvében maró

gúnyval írt a berlini állami vagyonkezeléséről, amely szinte kiárusította a volt DDR értékeit és lakóit. Ez és még néhány specifikusan német belpolitikai kérdés tárgyalása a könyv keretein belül felhőborított egyes német politikusokat, és a kritika java része, mint már említettem, ez alkalommal a hivatásos politikusok (és a hatalom) mellett foglalt állást a botcsinálta műkedvelő politikus-íróval szemben.

Maradnak még a személyes okok, mint harmadik indíték a regény fogadtatásakor. Ellentétben a második, politikai jellegű okkal, ez már olyan terület, amely általános, azaz minket is érint. Már Günter Grass is kijelentette, miután valahogy kikerült ebből az irodalmi forgószelelből, hogy most nem a könyv az esemény, hanem a médiák reagálása a könyvre, a lárma túlharsogta a könyv értékét. Egy újabb idézet a szerzőtől: „A másodlagos (a kritika) lett a fontosabb, nem az elsődleges (a könyv).” Sokak szerint, s ezek főleg maguk is írók, ez a regény a kritika Waterloo-ja lett. Úgy tűnik valójában, hogy sok kritikus Németországban csak az alkalmat keresi arra, hogy önmagát ünnepelje, Günter Grass pedig „katasztrofálisnak” tartja a mai német irodalomkritikát. A már többször említett német „irodalompápa” Marcel Reich-Ranicki kijelentette, hogy ő „nem gonosz ember”, de ugyanakkor az amerikai író John Irving, aki követi a német irodalmi és kritikai életet, csodálkozással állapítja meg, hogy milyen óriási hatással van ez a „jelentéktelen szenilis bolond” a német irodalmi közvélemény formálására. Valójában: ennek a könyvnek a megjelenése alkalom volt a kritika féktelen tobzódására. Minden kétséget kizáróan ez volt a kritika bosszúja, amiért Günter Grass katasztrofálisnak minősítette. De az író az „ütést” visszaadta: többet nem ír a Der Spiegelbe, Marcel Reich-Ranicki nevét nem veszi a szájára.

De hogyan fogadták a regényt a céhbeliak, a többi írók? E könyv alapján jól. Günter Grass úgy gondolja, hogy könyve értékes, és néhány író ebben a véleményében megerősíti. Rolf Schneider élvezettel olvasta a regényt, Robert Gernhardt pedig egyenesen egy üdvözlő költeményt írt róla. Walter Jens óvatosan fogalmazott, nyilatkozatában csak arra szorítkozott, hogy egyelőre tanulmányozza a könyvet, mindenesetre a hangoskodó hangadó kritikusok magatartását elítélte. Hasonló volt az állásfoglalása Martin Walsernek is. Jurek Becker keveset mondott a regényről, inkább a Der Spiegel cikkeit bírálta. A Günter Grasshoz intézett kollegiális és baráti levelek közül olyanok kerültek be a könyvbe, amelyek mind az író pártját fogják. Walter Hinck szerint ez az „évtized regénye”. Érdeemes kiemelni Christa Wolf levelét, akinek első benyomása az volt, hogy a regény túl hosszúra sikerült, és ezt válaszában Günter Grass beismerte. Egyébként Christa Wolf további támogatásáról biztosította íróársát, akit a hercehurca megviselt. Sten Nadolny elítéli a Reich-Ranicki-féle kritikát, és az írónak azt kívánja, hogy épen vésselje át a kritikusok

sortüzét. Christoph Heinz szintén elítélte a kritikusok magatartását, míg Wilhelm von Sternberg „csodálatos regénynek” találta a *Hosszú történetet*, szerinte korunk legjelentősebb művei közé sorolható.

Hogy a széles publikum hogyan fogadta a könyvet, arról nehéz felmérést végezni. Sokan azt mondják, hogy a legjobb mutató az eladott példányok száma. Mások azonban, épp erre az esetre hivatkozva, úgy vélik, hogy ez nem igaz, mivel ma a reklám és egyéb eszközök segítségével bestsellerek „csinálhatók”, és Günter Grass regényének eladott példányszámához nagyban hozzájárult a körülötte kialakult vita. Egyesek szerint az utóbbi nagyban fokozta a forgalmat. Igaz, hogy maga a kiadó is a szokásosnál nagyobb erőfeszítéseket tett annak érdekében. Négyezernél több recenziós példányt küldött szét, előfizetést hirdetett, látványos felolvasóesteket szervezett. Jellemző, hogy alig néhány nappal megjelenése után százezer példány kelt el belőle, ez a szám 1995 őszén megkétszereződött. Ekkor tartott még Günter Grass felolvasó körútja, amelynek végén kijelentette: „Az olvasók diadalmaskodtak a kritikusok felett.” Ezzel utalt a 225 ezer eladott példányra. S a kiadó reméli, hogy könyve kelendő lesz külföldön is. Annál is inkább, mivel szerzőjét, úgy tünik, külföldön többre becsülik, mint hazájában. Már 1995 őszén állítólag huszonegy külföldi kiadóval kötöttek szerződést, és a könyv dán fordítója már jelentette, hogy a könyvet jónak tartja és élvezettel fordítja. E sorok írójának véleménye szerint ez a derűlátás a külföldi recepciót illetően nem megalapozott. Günter Grass regénye első szavától az utolsóig német regény. Csak az tudja igazán teljességében élvezni, aki két dolgot ismer igen alaposan: a német történelem legutóbbi száz évét, és Theodor Fontane életét és összes művét. S vajon akad-e ilyen olvasó mondjuk tájainkon? Felesleges töprengeni a válaszon, mert ilyen olvasó nincs.

Az egész Fonty-eset azonban, mint ahogyan jeleztük, tanulságokat rejteget magában számunkra is, ha maga a regény nem is. Méghozzá olyan értelemben, hogy mi is feltehetjük a kérdést: hol tart a mi kritikánk, vajon milyen szerepet tölt be nálunk, és milyen a súlya? Azonnal ki kell emelni, hogy egy-egy könyv megjelenése tájainkon az utóbbi időben sohasem jelentett eseményt. A kiadónak, úgy tünik, nem fontos az eladott könyvek száma, tehát nem látja értelmét annak, hogy befektessen egy-egy könyv hirdetésébe, terjesztésébe. Ezt a szerepet kellene talán átvennie a kritikának. Annak kellene talán „eseményt csinálnia” egy könyv megjelenéséből. Sajnos, ennek sem lehetünk tanúi. Vannak kritikusaink, de ők is főleg önmagukkal vannak elfoglalva olyan értelemben, hogy „ítéleteiket” véglegesnek és az egyedüli igaznak tartják, egymáshoz való viszonyulásukban pedig a személyes, vélt vagy jogos sérelmek dominálnak. Valahogy nem tesznek eleget annak az alapkövetelménynek, amit Robert Gernhardt német költő így fogalmazott meg: „A kritikus pincér, aki az olva-

sónak feltáralja az új irodalmat.” Tehát nem a pincér a fontos, hanem az, amit felszolgál. Talán azt mondhatnánk, hogy tájainkon is gyakran hiányolható az a kritika, amely segíteni igyekszik az olvasónak egy-egy mű megértésében, tájékoztatni kísérel meg, és óvatos ítélethozatal útján értékelni. Mindenfajta véleményütköztetés a kritika művelői között legtöbbször felesleges, és nemcsak az utó-, hanem a jelenkor számára is kínos, és mondjuk ki: nevetséges.

VARGA István